

دانشگاه بین المللی امام خمینی قزوین
دانشکده معماری و شهرسازی
گروه شهرسازی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته شهرسازی (برنامه ریزی شهری و منطقه ای)

موضوع:

بررسی و شناخت ساخت اصلی شهر و تحلیل عوامل تاثیرگذار بر آن
نمونه موردی: شهر کرج

استاد راهنما:

دکتر بهرام امین زاده گوهرریزی

نگارش:

نیکتا پیل بالا

« سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹ »

تقدیر و شکر:

تقدیم به پدر و مادر عزیزم که وجودشان برکت زندگی و دعایشان بدرقه راهم است؛

تقدیم به همسر دلسوزم که حضور همیشگی اش موجب دلگرمی است.

تقدیم به اساتید گرامی جناب دکتر امین زاده و جناب دکتر براتی.

چکیده

با وجود آنکه اخیراً در مطالعات گوناگون طرح های توسعه شهری، توجه به مباحث ساختار و سازمان فضایی محدوده مورد مطالعه پررنگ تر شده، ولیکن وحدت رویه مشخصی در تهیه این شناخت و بررسی و تحلیل آن مشاهده نمی شود و با این موضوع به صورت سلیقه ای برخورد شده است.

مطالعه ساخت شهر که با واژه های گوناگون، کاربرد زیادی در مباحث شهرسازی دارد، به بررسی مهم ترین عناصر و اجزای تشکیل دهنده شهر و چگونگی ترکیب آنها می پردازد. در نظریات مختلف، تعابیری متنوع از اجزای تشکیل دهنده ساخت شهر شده و هر یک عناصر متفاوت و گاه مشابهی را نماینده ساختار اصلی شهر می دانند. اما آنچه مهم و هدف غایی این تحقیق می باشد، کاربست مجموعه کامل و جامعی از عوامل موثر و دخیل در شناخت این ساختار ارائه روشی منطقی در راستای شناخت ساخت اصلی یک شهر است.

اهمیت مطالعه در خصوص یافتن روشی اصولی و هدفمند، به سبب ضرورت شناخت بخشی از شهر است که استخوانبندی آن را شکل داده و حفظ و اتخاذ برخوردی ویژه و در خور با آن، منجر به حیات شهر در تداوم با اصل خویش می گردد. شهر از یک استخوانبندی شامل اجزای ساختاری و یک بخش پیرامونی که در برگرنده بافت پر شهر است تشکیل شده و از آنجا که تغییر و تحول لازمه هر پدیده پویایی است، برای آنکه این تغییرات منجر به از دست رفتن هویت و ساختار شهر نگردد، بایستی با اتخاذ روشی مناسب به شناخت این ساختار اهتمام ورزید تا پیچیدگی و دشواری شناخت ماهیت کل شهر منجر به درک ناصحیح از اجزای اصلی و برخوردی نا آگاهانه و غیر اصولی با این بخش از شهر نگردد.

در این راستا، محقق پس از شناخت نقطه نظرات گوناگون پیرامون نحوه شناسایی ساخت اصلی شهر، مجموعه ای از معیارهای برگزیده شده را با کارشناسان شهری به مشورت گزارده و نهایتاً معیارهای نهایی مورد نیاز را بدست آورده است. پس از شناختی اجمالی از کلیه جنبه های مورد نیاز به تفصیل به تحلیل و بررسی هر یک از ابعاد شهر در رابطه با معیارهای مورد بحث پرداخته و از رویهم گذاری لایه های شناختی مختلف نتاجی را بدست آورده است.

از جمله سوالاتی که در آغاز این تحقیق مطرح بود، به غیر از نحوه شناسایی ساخت اصلی شهر مورد مطالعه (کرج)، بررسی چگونگی روابط فضایی اجزای ساختاری شهر است که نتیجه حاصل پس از شناخت لایه های ساختاری مورد مطالعه آن بود که این شهر علی رغم برخورداری از عناصر ساختاری مهمی چون طبیعی، تاریخی، اجتماعی و کارکردی به سبب فقدان برخورد ویژه با این عناصر به اجزایی منفرد و پراکنده در شهر تبدیل شده که حتی بسیاری از آنها (خصوصاً عناصر تاریخی) در تصویر ذهنی شهروندان از شهر محل سکونت شان، گم گشته است. بنابراین ساختار شهر از پیوستگی و انسجام مناسبی که ارتباطات این اجزا را به منظور کارکرد بهتر در شهر فراهم سازد، برخوردار نیست.

در نهایت نتیجه مهم و در خور توجه این تحقیق، ارائه دستاوردهایی است که می تواند ادامه مسیر را روشن سازد و اهمیت انجام چنین مطالعاتی را به طور جدی تر در طرح های شهری و حتی در چارچوب طرح های ویژه و مجزا برای این بخش از شهر مطرح نماید.

فهرست مطالب

۱	چکیده
۲	مقدمه
۳	فصل اول - بخش اول
۳	۱-۱- کلیات تحقیق
۴	۱-۱-۱- طرح مسئله
۴	۱-۱-۲- فرضیات
۵	۱-۱-۳- موقعیت فضایی- مکانی پروژه
۵	۱-۱-۴- ماهیت و مقیاس پروژه
۵	۱-۱-۵- سوابق انجام پروژه در قالب زمان و مکان
۵	۱-۱-۶- ضرورت انجام پروژه و کاربرد نتایج آن
۶	۱-۱-۷- اهداف پژوهش
۶	۱-۱-۸- فرآیند پژوهش
۷	۱-۱-۹- محدودیت ها و امکانات
۸	فصل اول - بخش دوم
۸	۱-۲- تجربیات جهانی
۱۲	فصل اول - بخش سوم
۱۲	۱-۳- تعریف مفاهیم
۱۵	فصل دوم - ادبیات تحقیق
۱۶	۱-۲- مفهوم کلی ساخت
۱۷	۲-۲- نظریه های ساخت گرا در سایر علوم
۱۷	۱-۲-۲- نظریه های ساخت گرا در جامعه شناسی
۱۸	۲-۲-۲- ساخت و ساخت اصلی در زبان شناسی
۱۹	۳-۲-۲- ساخت و ساخت گرایی در انسان شناسی
۲۰	۴-۲-۲- مکتب اصالت ساخت
۲۲	۳-۲- جمع بندی
۲۳	۴-۲- مفهوم ساخت و ساخت اصلی شهر و نظریه های مربوط به آن
۲۴	۱-۴-۲- مرور مختصری بر مهم ترین دیدگاه ها و نظریه های موجود در برنامه ریزی و طراحی شهری
۲۵	۲-۴-۲- مفهوم ساخت و ساخت گرایی در شهرسازی
۲۶	۳-۴-۲- دیدگاه ساخت گرایی در شهرسازی
۲۷	۴-۴-۲- ساخت اصلی شهر و نظریه های مربوط به آن
۳۳	۵-۴-۲- نتیجه گیری
۳۵	۵-۲- جمع بندی و استخراج معیارهای شناخت ساخت اصلی شهر از نظریات

۳۷	۶-۲- معرفی معیارهای شناخت ساخت اصلی شهر در این پژوهش
۳۷	۲-۶-۱- معیار اول: عوامل محیطی و طبیعی
۳۷	۲-۶-۲- معیار دوم: عوامل تاریخی- مذهبی
۳۸	۲-۶-۳- معیار سوم: عوامل اجتماعی
۳۹	۲-۶-۴- معیار چهارم: عوامل کارکردی
۴۰	۲-۶-۵- معیار پنجم: عوامل ارتباطی
۴۲	فصل سوم- روش شناسی
۴۳	۳-۱- مقدمه
۴۳	۳-۲- روش تحقیق
۴۳	۳-۳- مراحل اجرایی پژوهش
۴۷	۳-۴- روش جمع آوری داده ها
۴۷	۳-۵- ابزار جمع آوری داده ها
۴۷	۳-۵-۱- پرسش نامه
۴۸	۳-۵-۲- مطالعات کتابخانه ای
۴۸	۳-۶- جامعه آماری
۴۸	۳-۷- نمونه و روش های نمونه گیری
۵۰	فصل چهارم- شناخت شهر کرج
۵۱	۴-۱- شناخت وضعیت شهر کرج
۵۱	۴-۱-۱- پیشینه طرح های توسعه در کرج (اسناد فرادست)
۵۱	۴-۱-۱-۱- جایگاه شهر کرج در طرح مجموعه شهری تهران
۵۶	۴-۱-۱-۲- کرج در طرح ساماندهی تهران (طرح جامع جدید)
۵۷	۴-۱-۱-۳- طرح جامع کرج بزرگ
۶۰	۴-۱-۱-۴- طرح تفصیلی مصوب
۶۲	۴-۱-۲- شناخت ساختار تاریخی شهر کرج
۶۲	۴-۱-۲-۱- وجه تسمیه شهر کرج
۶۲	۴-۱-۲-۲- پیشینه تاریخی شهر کرج
۶۴	۴-۱-۲-۳- فرآیند توسعه شهر کرج
۶۴	۴-۱-۳-۱- روندها و گرایشهای رشد
۶۴	۴-۱-۳-۲- نحوه پیدایش و شکل گیری شهر کرج
۶۵	۴-۱-۳-۳- رشد درونی و به هم پیوستن شهرها و شهرک ها
۶۷	۴-۱-۳- شناخت ساختار ارتباطی شهر کرج
۶۷	۴-۱-۳-۱- ویژگی های عمومی شبکه گذر بندی
۶۸	۴-۱-۳-۲- مهمترین دشواری ها و نارسایی های شبکه گذر بندی موجود
۷۰	۴-۱-۴- مطالعات کاربری زمین در شهر کرج
۷۰	۴-۱-۴-۱- کاربری مسکونی

۷۲	۲-۴-۱-۴- کاربری های خدماتی عمومی
۷۲	۱-۲-۴-۱-۴- آموزش عالی
۷۲	۲-۲-۴-۱-۴- فرهنگی
۷۳	۳-۲-۴-۱-۴- اداری- انتظامی
۷۳	۴-۲-۴-۱-۴- نظامی
۷۳	۵-۲-۴-۱-۴- فضای سبز
۷۳	۶-۲-۴-۱-۴- صنایع و کارگاه ها
۷۳	۷-۲-۴-۱-۴- تاسیسات شهری
۷۳	۸-۲-۴-۱-۴- خدمات اجتماعی
۷۴	۳-۴-۱-۴- جمع بندی
۷۶	۵-۱-۴- شناخت ساختار طبیعی شهر کرج
۷۶	۱-۵-۱-۴- شناخت ساخت اقلیمی
۷۷	۲-۵-۱-۴- شناخت ساخت هیدرولوژیک
۷۷	۱-۲-۵-۱-۴- منابع آب های سطحی
۷۸	۲-۲-۵-۱-۴- منابع آب های زیرزمینی
۷۹	۳-۵-۱-۴- شناخت ساخت ژئومرفولوژیک و توپوگرافیک
۸۰	۴-۵-۱-۴- شناخت رویش طبیعی
۸۲	۶-۱-۴- شناخت ساخت زیست محیطی
۸۲	۱-۶-۱-۴- کیفیت هوا
۸۴	۲-۶-۱-۴- کیفیت منابع آب
۸۶	۷-۱-۴- سوانح طبیعی
۸۶	۱-۷-۱-۴- زلزله
۸۷	۲-۷-۱-۴- سیل گیری
۸۸	۳-۷-۱-۴- جمع بندی از شناخت ساخت طبیعی و زیست محیطی محدوده مطالعاتی

فصل پنجم- تجزیه و تحلیل یافته ها

۹۱	۱-۵- شناخت ساخت اصلی شهر کرج به کمک شناسه های پژوهش
۹۲	۱-۱-۵- کاربرد شناسه های تعیین شده در شناخت ساختار اصلی شهر کرج
۹۲	۱-۱-۱-۵- ساختار طبیعی- محیطی بستر شهر
۹۴	۲-۱-۱-۵- ساختار تاریخی شهر
۱۰۰	۳-۱-۱-۵- ساختار اجتماعی
۱۰۴	۴-۱-۱-۵- ساختار فعالیتی
۱۰۴	۱-۴-۱-۱-۵- مقیاس و اهمیت عملکردی فعالیت ها
۱۰۷	۲-۴-۱-۱-۵- ماهیت عملکردی فعالیت ها
۱۰۹	۵-۱-۱-۵- ساختار ارتباطی
۱۰۹	۱-۵-۱-۱-۵- ساختار شبکه گذر بندی کرج (شمال اتوبان)
۱۱۴	۲-۵-۱-۱-۵- ساختار شبکه گذر بندی فردیس

۱۱۴	۳-۵-۱-۱-۵- ساختار کلی شبکه گذربندی مهرشهر
۱۱۵	۴-۵-۱-۱-۵- ورودی های شهر
۱۱۸	۶-۱-۱-۱-۵- جمع بندی و رویهم گذاری لایه های ساختاری
۱۱۸	۱-۶-۱-۱-۵- ساختار محیط طبیعی شهر کرج
۱۱۸	۲-۶-۱-۱-۵- ساختار محیط مصنوع شهر کرج
۱۲۲	۷-۱-۱-۱-۵- روابط فضایی در ساخت اصلی شهر
۱۲۴	۶-۱-۱-۱-۵- بررسی روابط فضایی در ساخت اصلی شهر کرج
۱۲۷	۲-۵- اثبات فرضیه های تحقیق
۱۲۹	۳-۵- دستاوردهای شناخت ساخت اصلی شهر
۱۳۱	فصل ششم- پیوست ها
۱۳۲	۱-۶- پیوست شماره یک- پرسشنامه تعیین معیارها و شناسه های تحقیق
۱۳۴	۲-۶- پیوست شماره دو- استخراج عناصر ساختاری شهر از ادراکات ذهنی شهروندان
۱۳۶	۳-۶- پیوست شماره سه- جداول آماری پرسشنامه ها
۱۴۲	فصل هفتم- منابع و ماخذ
۱۴۳	۱-۷- منابع فارسی
۱۴۵	۲-۷- منابع لاتین

فهرست جداول

۳۲	جدول شماره ۱. تحلیلی از نظریه های موجود پیرامون ساخت اصلی شهر
۳۶	جدول شماره ۲. تحلیل از دیدگاه های محققین مختلف در خصوص معیارهای شناخت ساخت اصلی شهر
۴۱	جدول شماره ۳. مجموعه معیارهای مورد بررسی به منظور شناخت ساخت اصلی شهر کرج
۵۴	جدول شماره ۴- مشخصات اسکان جمعیت در حوزه شهری کرج- شهریار بر اساس طرح مجموعه شهری تهران
۵۷	جدول شماره ۵. روند تغییرات جمعیت شهر کرج

فهرست تصاویر

۱۰	شکل شماره ۱. اجزا و چگونگی ارتباط میان آنها
۴۴	شکل شماره ۲. الگوریتم تحقیق
۵۲	تصویر شماره ۳. موقعیت حوزه شهری کرج- شهریار در مجموعه شهری تهران
۶۳	شکل شماره ۴. نحوه پیدایش و شکل گیری شهر کرج
۶۶	تصویر شماره ۵. قدمت شکل گیری بافت شهری کرج
۷۱	تصویر شماره ۶. گونه شناسی بافت مسکونی
۷۶	تصویر شماره ۷. سازگاری شهرنشینی با توان اکولوژیک،
۸۰	تصویر شماره ۸. ساختار طبیعی حوزه کرج- شهریار
۸۳	تصویر شماره ۹. جهت وزش بادهای
۸۵	تصویر شماره ۱۰. منابع آلاینده حوزه کرج-شهریار
۸۷	تصویر شماره ۱۱. گسل های حوزه کرج-شهریار
۹۳	تصویر شماره ۱۲. عوامل طبیعی بستر شهر
۹۳	تصویر شماره ۱۳. جهات اصلی و فرعی توسعه شهر کرج و تغییر ساختار شهر از تک مرکزی به چند مرکزی
۱۲۹	تصویر شماره ۱۴. الگوی روابط ساختاری در شهر ، ماخذ: نگارنده، ۱۳۸۹

فهرست نقشه ها

۷۵	نقشه شماره ۴-۱. کاربری وضع موجود زمین در شهر کرج
۹۸	نقشه شماره ۵-۲. عوامل تاریخی- مذهبی در محدوده شهر کرج
۱۰۲	نقشه شماره ۵-۳. پراکندگی فضاهای عمومی در سطح شهر کرج
۱۰۳	نقشه شماره ۵-۴. زون های جذب سفر کاری
۱۰۶	نقشه شماره ۵-۵. پراکندگی مهم ترین کاربری های شهر به تفکیک مقیاس عملکردی
۱۱۳	نقشه شماره ۵-۶. اسامی معابر اصلی و مهم شهر کرج
۱۱۷	نقشه شماره ۵-۷. سلسله مراتب معابر شهر کرج
۱۲۱	نقشه شماره ۵-۸. عناصر اصلی و ساختاری شهر کرج
۱۲۶	نقشه شماره ۵-۹. تناسبات مقیاس عملکردی در ساخت اصلی شهر کرج

مقدمه

واژه ساخت اصلی شهر، مفهومی تازه در عرصه شهرسازی و معماری کشور است. این مفهوم که عده ای آن را معادل استخوان بندی و سازمان فضایی می دانند، دارای تعریف مدون و ثابتی نیست. ساخت اصلی شهر، علاوه بر ادراکی کلی که از یک شهر به دست می دهد، به نوعی شاه کلید شناسایی ریشه و نحوه شکل گیری آن است. شهرها از ساخت های متفاوتی از جمله ساخت اجتماعی، ساخت اقتصادی، ساخت کالبدی و غیره تشکیل شده اند. اما اصولاً هرگاه در متون شهرسازی از "ساخت شهر" یاد می شود، منظور همان نمود کالبدی ساخت های مختلف شهر است که در آن عناصر و اجزای تشکیل دهنده شهر و چگونگی ترکیب آنها مد نظر قرار می گیرد. از طرفی شناخت ساخت شهر بدون در نظر گرفتن ذهنیت شهروندان از شهر خود، امری ناقص و نامعقول است. چرا که هدف از این شناخت، برنامه ریزی برای تداوم حیات شهر و عملکرد مناسب آن است و هر گونه شناختی که بدون در نظر گرفتن ادراکات ذهنی ذینفعان اصلی شهر باشد، کارآمد نخواهد بود.

استخوان بندی یا ساختار اصلی شهر، **اهرم توسعه** شهر است و موجد پتانسیل رشد، **اتصال**، **هویت** و **یکپارچگی** کل شهر خواهد بود. توجه به ساختار اصلی از این رو اهمیت دارد که **هرگونه نابسامانی**، ضعف یا اختلالی در ساختار اصلی شهر باعث بروز **ضعف** و نابسامانی در **عملکرد کل شهر** و کیفیت فضاهای آن بوده و امکان بهره برداری از پتانسیل های شهر را از بین خواهد برد. (منصوری، ۱۳۸۶:ص ۱۳)

همچنین شناسایی سازمان فضایی شهر از دو نظر در توسعه آتی شهر مهم است. یکی اینکه عوامل شکل گیری ساخت اصلی شهر (که بنا به دلایل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، ادراکی و ..) خیلی دیر و سخت تاثیر و تغییر می پذیرند. با توجه به دشواری تغییر آنها و تاثیری که در ادراک مردم از فضای شهرشان دارند به راحتی قابل دگرگونی نیستند و دوم اینکه شناسایی و تحلیل آن ها در برنامه ریزی توسعه آتی شهر می تواند راهگشا باشد.

هدف از این پژوهش نیز، یافتن روشی مناسب برای شناسایی اجزای ساختاری شهر می باشد. چرا که در اکثریت نظریات مطرح شده، بیشتر، عناصر اصلی و سازنده ساختار شهر معرفی شده و تاکید کمتری بر نحوه شناخت این اجزا در شهر صورت گرفته است. بنابراین تاکید محقق بر ارائه روشی جامع و کارآمد برای این شناخت و کاربردی آن در شهر مورد مطالعه (کرج) بوده و در انتها نیز تحلیل کلی از روابط اجزا در این ساختار انجام شده تا ادامه مسیر برای مطالعات آتی روشن گردد.

بدین منظور در فصل اول ، کلیات تحقیق (اهداف، فرضیات و ...)، تجربیات مطالعاتی جهانی و تعریف واژه ها و مفاهیم عنوان میشود. فصل دوم، ادبیات تحقیق را در بر می گیرد که به تفصیل به بررسی نظریات گوناگون در سایر علوم و شهرسازی توامان می پردازد و در انتها جمع بندی از این نظریات شده و معیارهای مورد استفاده در این پژوهش که حاصل این جمع بندی و نظریات خبرگان آشنا به این شهر است، ارائه می گردد.

در فصل سوم، روش مطالعاتی و ابزارهای مورد استفاده و گام های پژوهش به تفصیل توضیح داده می شود. فصل چهارم، شناخت از وضعیت کلی شهر را در زمینه های مطالعاتی مورد نیاز برای فصل بعد (تجزیه و تحلیل) در بر می گیرد که شامل مطالعه اسناد فرادست، مطالعات تاریخی، طبیعی و زیست محیطی، شبکه ارتباطی و ساختار فعالیتی می باشد.

و نهایتاً در فصل پنجم، از مطالعات صورت گرفته و نتایج آن در راستای شناخت ساختار شهر کرج استفاده می گردد. این امر به کمک معیارهای حاصل شده در فصل دوم تحقیق میسر شده و به صورت لایه های تاریخی، اجتماعی، فعالیتی، طبیعی و ارتباطی به طور مجزا انجام می گیرد. بدیهی است شناخت تک به تک لایه های ساختاری شهر به درک دقیق تر و بهتر هر یک کمک شایانی کرده و از آنجا که این اجزا در تعامل با یکدیگر ساختار شهر را شکل می دهند و نیاز به شناخت و تجزیه و تحلیل آنها در ارتباط با یکدیگر ضروری است، در آخر، روابط فضایی میان اجزا و عناصر ساختاری شهر کرج به طور مختصر مورد کنکاش قرار می گیرد.

فصل ششم و هفتم نیز شامل پیوست ها و منابع تحقیق است.

فصل اول:

❖ بخش اول- کلیات تحقیق

شامل:

- طرح مسئله
- فرضیات
- موقعیت مکانی- زمانی پروژه
- بابت و مقیاس تحقیق
- سوابق انجام تحقیق
- ضرورت انجام تحقیق
- اهداف تحقیق
- فرآیند تحقیق
- امکانات و محدودیت های تحقیق

۱-۱- کلیات تحقیق

۱-۱-۱- طرح مسئله

عدم وجود تعریفی مشخص از مجموعه اصلی ترین عوامل سازنده یک شهر که هم نقش حیاتی در تداوم شکل یک شهر دارند و هم هویت ساز آن شهر می باشند، از جمله معضلات کنونی شهرهای ماست. مسئله ای که عدم شناخت صحیح و جامع آن منجر به از هم گسیختگی شهری و نابودی تدریجی هویت، اصالت و خوانایی شهر در قالب نگرش یکسان به اجزای اصلی و غیر اصلی می شود.

هر شهر از یکسری عناصر اصلی تشکیل شده است که در طول زمان (پیش یا پس از شکل گیری شهر) به دلایل گوناگون به وجود آمده اند و بتدریج جایگاه خود را در بافت شهر مستحکم کرده و خود جزئی ناگسستنی از پیکره شهر گشته اند. عناصری که از کنار هم قرار گرفتن آنها و ارتباط متقابل و منطقی میانشان، شهر هویت و معنا می یابد و ساختاری را تشکیل می دهند که با شناخت آن می توان به کلیت آن شهر پی برد.

نبود اتفاق نظر در زمینه ارائه تعریفی مشخص از ساخت اصلی یک شهر تا بدان جا مهم است که معیارهای واحدی برای شناسایی اجزای ساخت اصلی کالبدی شهر تعریف نگشته و از طرفی نادیده گرفتن این مسئله رفته رفته ساختار کنونی شهرها را نیز در میان گسترش های بی قاعده به ورطه نابودی خواهد کشاند.

در این پژوهش سعی بر آن است تا با مطالعه نظریات گوناگون پیرامون نحوه شناسایی ساختار اصلی شهر، به یک روش جامع که برآیند نظریات مطالعه شده و تشخیص محقق می باشد، دست یافته و از آن در شناخت ساختار اصلی شهر کرج استفاده شود. همچنین در آخر، چگونگی تاثیرگذاری هر یک از عوامل موثر در شکل گیری چنین ساختاری مورد بررسی قرار می گیرد.

بنابراین در راستای پاسخگویی به مسائل ذکر شده، سوالات این پژوهش عبارتند از:

۱. چگونه می توان ساختار اصلی شهر کرج را شناسایی نمود؟
۲. آیا ساخت اصلی شهر کرج از انسجام و پیوستگی فضایی لازم برخوردار است؟
۳. نحوه تاثیرگذاری عوامل موثر بر شکل کنونی ساختار شهر چگونه بوده است؟

۱-۱-۲- فرضیات

برای بیان فرضیه های تحقیق باید به بررسی عواملی که ساخت اصلی شهر را تشکیل می دهند پرداخت. موارد زیر به عنوان فرضیه های پژوهش عنوان می گردند که در طول تحقیق به بررسی این گزاره ها پرداخته می شود تا در پایان بتوان آنها را بر اساس یافته های تحقیق، تایید یا رد کرد.

۱. برای شناسایی ساخت اصلی شهر کرج می توان از یک الگوی مفهومی استفاده نمود.
۲. ارتباطات فضایی کارآمدی میان عناصر ساختاری شهر کرج برقرار نمی باشد.
۳. هر یک از عوامل شناسایی کننده، با اولویت های متفاوت بر ایجاد ساختار کنونی شهر تاثیرگذار بوده اند.

۱-۱-۳ - موقعیت فضایی - مکانی پروژه

نمونه مطالعاتی این پژوهش، شهر کرج از شهرستان کرج واقع در غرب استان تهران می باشد. که به تازگی به عنوان مرکز استان جدید البرز شناخته شده است.

۱-۱-۴ - ماهیت و مقیاس پروژه

آنچه از عنوان پژوهش و مندرجات بخش های پیشین بر می آید گویای آن است که ماهیت پروژه به صورت برنامه ریزی در مقیاس شهری می باشد.

۱-۱-۵ - سوابق انجام پروژه در قالب زمان و مکان

به طور کلی این مبحث در کشور ما از جایگاه خاص و اتفاق نظر در زمینه مفاهیم برخوردار نبوده ولیکن با توجه به رشد لجام گسیخته شهرها (خصوصاً شهرهای بزرگ) کم و بیش مورد توجه قرار گرفته است. البته روش های بررسی ساختار شهر در طرح های مختلف، متفاوت و تا حدی سلیقه ای بوده و نه به عنوان گام نخست مطالعات، که بیشتر به عنوان بخشی برای تکمیل آن صورت می گرفته است. از مطالعات و پژوهش های درخور توجه در این زمینه می توان از طرح پژوهشی جناب دکتر بذرگر نام برد که چنین مطالعاتی را برای شهر تاریخی شیراز به پایان رسانده اند و این طرح انگیزه محقق در آغاز چنین پژوهشی برای شهر کرج با ویژگی های خاص خود می باشد.

۱-۱-۶ - ضرورت انجام پروژه و کاربرد نتایج آن

مسئله توجه به ساخت اصلی شهر و یافتن راه حل هایی برای کنترل و هدایت تحول شکل شهر از جنبه های مختلف حائز اهمیت است:

• ضرورت اقتصادی

از نقطه نظر اقتصادی شهر یک بازار کار و بازار مصرف بزرگی است. هرچه اندازه بازار بزرگ بوده و هزینه های مبادله پایین تر باشد، اقتصاد آن شکوفاتر خواهد بود. ساختار فضایی ناکارآمد باعث پراکنده شدن بازار کار و بازار مصرف به بازارهای کوچکتر و ناکارآمدتر می شود. چنین ساختاری همچنین منجر به هزینه های بیشتر برای مبادلات بدلیل افزایش فواصل بین مردم و مکانها می شود. از دیگر آثار آن افزایش طول شبکه زیرساخت های شهری و هزینه های سرمایه ای و جاری خواهد بود.

• ضرورت زیست محیطی

ساختار فضایی یک شهر اثرات قابل توجهی بر کارایی و کیفیت زیست محیطی شهر دارد. از نقطه نظر زیست محیطی ساختار فضایی ناکارآمد، کیفیت زندگی شهری را با توجه به افزایش زمان صرف شده برای حمل و نقل، افزایش آلودگی هوا، گسترش غیر ضروری مناطق شهری در نواحی طبیعی کاهش می دهد. کیفیت زیست محیطی پایین نیز می تواند منجر به غیر قابل رقابت بودن شهرها از نظر اقتصادی شود.

❖ ضرورت علمی و حرفه ای

با توجه به پویایی شهر و عدم امکان ساختن آن بر اساس و منطبق بر نقشه ای از پیش تعیین شده و با توجه به اینکه بقاء شهر به پیدا کردن راه حل های خلاق و سریع برای مسائل پیش آمده بستگی دارد، شناخت ساختار فضایی شهر از این بابت مهم می باشد که نواحی استراتژیک شهری را که درخور نگرشی ویژه به لحاظ نقش و اهمیت شان در تداوم و کارکرد شهر هستند، شناسایی نموده و امکان برخورد سنجیده تری را در مواجهه با مشکلات و مسائل پیش آمده فراهم می سازد.

❖ ضرورت اجتماعی

با توجه به دیدگاه سیستمی، برخی معتقدند ساخت شهر مجموعه هایی به هم پیوسته از زیرساخت های اجتماعی را در بر می گیرد و به مجموعه ای سیستمی منجر می شود که به شرایط مادی و معنوی زیست جهت می دهد. که این ساخت ها به عنوان یک مجموعه سیستمی مطلقاً نمی توانند جدای از سایر سیستم های اجتماعی موجودیت یابند. از این رو ساخت شهر به مثابه پدیده ای تاریخی- اجتماعی بایستی مورد موشکافی قرار گیرد تا راهنمایی باشد برای توسعه های آتی آن.

۱-۱-۷- اهداف پژوهش

به طور کلی هدف از این پژوهش، شناسایی عوامل و معیارهایی است که در تعیین ساختار اصلی شهر(ساخت کالبدی) تاثیر گذارند. در این پژوهش تلاش نگارنده بر اینست تا به تعریفی مشخص از ساخت اصلی شهر و عوامل تعیین کننده آن رسیده و با استفاده از تعریف بدست آمده به شناسایی ساخت کالبدی شهر کرج و تحلیل آن بپردازد. بدیهی است واژه کالبدی صرفاً به معنای برخوردی فیزیکی با شهر نبوده و از آنجا ناشی می گردد که برآیند کارکرد ساخت های اجتماعی- اقتصادی- فرهنگی و ... نیز در نهایت به صورت کالبد شهر نمود می یابد.

در این راستا هدف کلان این پژوهش عبارتست از:

۱. تعریف الگویی مفهومی به منظور شناخت ساخت اصلی شهر کرج

به منظور نیل به این هدف کلی یکسری اهداف عملیاتی مطرح خواهد شد:

۱. شناسایی عوامل تاثیر گذار بر ساختار اصلی شهر کرج

۲. شناسایی نحوه اثرگذاری هر یک از این عوامل بر ساختار اصلی شهر کرج

۱-۱-۸- فرآیند پژوهش

روش تحقیق مبتنی بر شناخت مفاهیم و عوامل موثر بر ساخت اصلی شهر به صورت ترکیبی از روش کمی(توصیفی) و کیفی (مطالعه موردی) می باشد. اطلاعات مورد نیاز نیز اسناد و مدارک کتابخانه ای، طرح های بالادست و اطلاعات کالبدی- بصری خواهد بود که از طریق مطالعات میدانی، کتابخانه ای، مصاحبه با صاحب نظران و مردم و پرسشنامه میسر می شود.

۹-۱-۱- محدودیت ها و امکانات

در مسیر نیل به اهداف این پژوهش، محقق بر آن بود تا از روش های کمی و کیفی به طور همزمان برای شناخت ساخت اصلی شهر کرج بهره جوید تا کاستی های بررسیهای صرفاً کمی یا کیفی را به این طریق جبران نماید. ولیکن در مرحله جمع آوری داده ها، با مشکل عدم تهیه بسیاری از این داده های کمی توسط دستگاه های مربوطه مواجه شده و بدین ترتیب بررسی های کمی با کمترین میزان داده ها صورت پذیرفت. از طرفی بدلیل گستردگی سطح مطالعات، کمبود زمان، اختیارات و منابع انسانی به ناچار با داده ها و اطلاعات موجود سعی در ارائه بهترین تحلیل ها نموده، هر چند در این راه از همکاری دستگاه های ذیربط در گردآوری اطلاعات موجود نیز محروم بوده است.

فصل اول:

❖ بخش دوم - تجربات جهانی

۲-۱- سوابق جهانی پژوهش

توجه به ساخت اصلی شهرهای سنتی و موجود و شناخت آنها مسئله ای است که به خصوص در سال های اخیر (از دهه ۷۰) معماران، شهرسازان و به خصوص طراحان شهری را سخت به خود مشغول کرده است. از دهه ۱۹۶۰ شهرسازان و طراحانی همچون کریستوفر الکساندر^۱، فومیهیکوماکی^۲، ادموند بیکن^۳، آلدوروسی^۴، آلبرت اشپروهانس ریبرامن^۵، تام ترنر^۶ و برخی دیگر به این موضوع پرداخته اند و مسئله فوق را به طور جدی دنبال کرده اند.

پس از جنگ جهانی دوم در جوی از جنبش سیام که در حال پایان بود، ساخت گرایی تولد یافت و به رشد خود ادامه داد. ساخت گرایی به عنوان یک جریان مترقی، توجه اش را معطوف به مشکلات و کاستی های نظریه عملکردگرایی نمود و خود را در هنر، فلسفه، جامعه شناسی، زبان شناسی و انسان شناسی و نیز در شهرسازی مطرح ساخت. (Kramer, 1981: P.)

در حقیقت شاید بتوان گفت که از عمده ترین نظریه پردازان ساخت اصلی شهرها کریستوفر الکساندر است که مباحث ساختی را به تبعیت از لوی اشتروس انسان شناس معروف در طراحی شهری مطرح ساخت. وی با همکاری بی وی دوشی نقطه نظرات خود را در مقاله ای که در سال ۱۹۶۳ تحت عنوان "مفهوم ساخت اصلی شهر" به نگارش درآمد، ارائه نمود. همچنان که الکساندر و دوشی در مقاله مزبور اشاره می کنند، در هر شهری می توان به دنبال چندین عامل یا عنصر اساسی بود که از طریق آنها بتوان ساخت اصلی شهر را شناخت. این عوامل عبارتند از:

۱. شبکه اصلی آمد و شد
۲. مراکز عمده فعالیت
۳. عناصر اصلی شهر

این دو محقق نمونه هایی از توجه به ساخت اصلی شهر را در طراحی شهر توکیو و چندین طرح دیگر مطرح می کنند. آنها طراحی کامل یک شهر را تلاشی جاه طلبانه دانسته و طراحی قسمت های اصلی شهر و واگذاری سایر قسمت ها را به خود مردم اساسی می دانند. به اعتقاد آنها ساماندهی بخش های اصلی شهر باعث می شود شهرها از مزیت های انسانی بی شماری برخوردار گردند. اگر برنامه ریزان و طراحان توجه خود را به ساخت اصلی شهر متمرکز کنند، سایر بخش های شهر از جمله مسکن توسط خود مردم ساخته خواهد شد و به تبعیت از ساخت اصلی، شکل مناسب را خواهند یافت. به اعتقاد ایشان ذهن انسان از درک کامل و تمام یک شهر عاجز است. مهمتر از آن این است که طراحی کل یک شهر اغلب چنان تعصب آمیز و خشک است که تنها می توان به آن لقب بلند پروازی را داد. (Alexander & Doshi, 1963: P.)

¹ Alexander, 1963

² Mak, 1965

³ Bacon, 1974

⁴ Rossi, 1982

⁵ Speer and Reibasmen, 1993

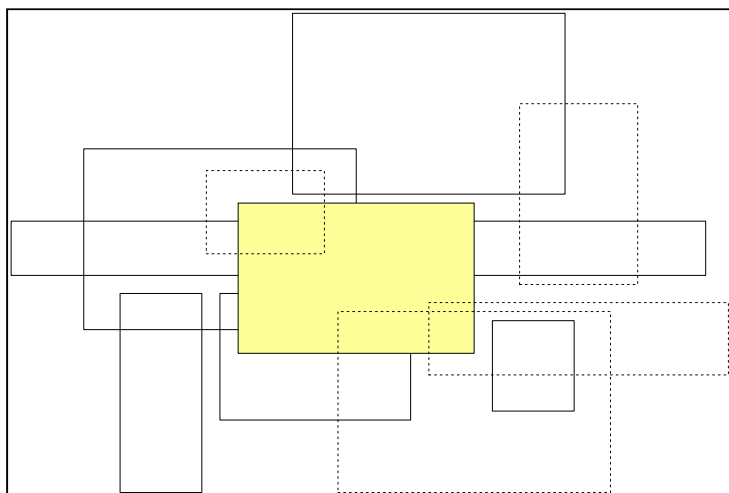
⁶ Turner, 1996

با توجه به این دیدگاه، این تفکر پدید آمده است که برای تجدید حیات شهرسازی بهتر است شهرسازان از تهیه طرح های جامع دست بردارند و تفکر خود را بر فرآیند شهرسازی و خردنگری، ضمن توجه به ساخت اصلی شهر و شهرسازی توسط لایه ها متمرکز کنند.

کریستوفر الکساندر استدلال قوی برای آهسته روی یا پله پله جلو رفتن^۷ و جایگزین کردن برنامه جامع توسط فرآیند شهرسازی ارائه داد. او اظهار می دارد که در طرح جامع کلیات بیش از حد دقیق است و جزئیات از دقت کافی برخوردار نیست و بنابراین منجر به پروژه هایی پر هزینه می شود که با انواع خطاها همراه است. (Faludi, 1986: P.)

کارل اشتینز نیز استدلال مناسبی برای استفاده از لایه ها در شهرسازی می آورد. از نظر او لایه ها نشان می دهند که درک بهتر از کل، از آگاهی نسبت به اجزا و چگونگی ارتباط میان آنها مشتق می شود. (Steinitz, 1976: P.)

با توجه به این دیدگاه هر الگوی جدید باید با الگوهای موجود اتصال داشته باشد و زمینه را برای الگوهای آینده فراهم سازد.

شکل شماره ۱. اجزا و چگونگی ارتباط میان آنها با تاکید بر ساخت گرایي بر روابط بین پدیده ها همخوانی دارد. (نوریان، ۱۳۷۶:ص ۱۱۵، ۱۱۱)

این دیدگاه از ابتدای شکل گیری کماکان به حیات خود ادامه داده است. چنانکه تام ترنر در کتاب شهر "همچون چشم/انداز" که در سال ۱۹۹۶ به نگارش درآمده است، بر این دیدگاه تاکید می ورزد. توجه به ساخت اصلی شهر به اشکال گوناگون دیگر نزد شهرسازان و به ویژه طراحان شهری مطرح بوده است. برای مثال ادوموند بیکن در کتاب "طراحی شهرها"^۸ موضوع ساخت شهر را مورد مطالعه قرار داده و با اعتقاد به اینکه نمی توان به طور همزمان برای کل شهر به ارائه طرح پرداخت، توجه به ساخت اصلی شهر را مد نظر قرار می دهد. وی عملاً به ارائه طرح برای شهر

⁷ Incrementalism

⁸ Design of cities

فیلادلفیا در آمریکا می پردازد و یک ساخت اصلی را برای آن مطرح می سازد. او می گوید چنانچه طراح به جای طراحی کل شهر، تنها شبکه های ارتباطی و ساختمان های اصلی آن را طراحی کند، ساختار طراحی⁹ را مشخص ساخته که ویژگی آن قابلیت انعطاف، گسترش و اصلاح می باشد. طراح می تواند با طرح شبکه ارتباطی اصلی، عناصر اصلی شهر را به هم پیوند داده، در کل طرح وحدت ایجاد کند و به شهر انسجام بخشد. آنچه در اینجا اهمیت ویژه ای دارد، این است که طرح بتواند میان آنچه اصلی و آنچه فرعی است، تمایز قایل شود. (Bacon, 1974: P.33-35,37)

بیکن به این موضوع کمتر اشاره دارد که چگونه می توان عناصر اصلی شهر را تعریف نمود و این نکته ای است که مطالعه حاضر را در ادامه مطالعات الکساندر و بیکن ضروری می سازد. آلدوروسی نیز با مطالعه ساخت شهرهای سنتی، از وجود یک ساخت اصلی در آنها سخن به میان می آورد. روسی در نحوه نگرش خود به شهر، عناصر تاریخی و جنبه ریخت شناسی را مورد بررسی قرار می دهد. وی معتقد است « شهر دارای یک ساخت اصلی است که در طول زمان به وجود می آید و در مطالعه آن باید سیر تاریخی را مد نظر قرار داد. در این ساخت ردپای تمام اتفاقات تاریخی که در شهر رخ داده و یا رخ خواهد داد، مشهود است. وی معتقد است از مجموع عناصر اصلی¹⁰ که دارای دو ویژگی پایداری¹¹ و شاخص بودن هستند، می توان این ساخت را شناخت.» (Rossi, 1986: P.)

دیدگاه ساخت اصلی قبلاً نیز توسط فومیهیکوماکی ژاپنی مطرح گردیده بود. ماکی هم بر این اعتقاد بود که در هر شهری می توان یک ساخت اصلی یافت و سایر قسمت های شهر بخش های بینابینی آن را تشکیل می دهند. وی می گوید ساخت اصلی مظهر ثبات، استحکام و انسجام شهر است و ساخت فرعی مظهر قابلیت انعطاف می باشد. در این خصوص آلبرت اشپروهانس ریزمان چنین می نویسد: « شهرسازان فقط می توانند چارچوبی کلی به وجود آورند که در آن تا حد ممکن برای ساکنان محلی امکان خلاقیت فراهم باشد. اشتباهی که اغلب در گذشته مرتکب می شدیم، این بود که تلاش می کردیم تا همه چیز را بیش از حد تنظیم کنیم.»

به هر حال هر یک از محققین نام برده موضوع های عمده ای را جهت تداوم تحقیقات در خصوص ساخت اصلی شهرها پیشنهاد نموده اند. از جمله:

- ۱- بررسی و تعریف ساخت اصلی شهرها از طریق تعیین اجزا و عناصر اصلی آن.
 - ۲- مقایسه ساخت اصلی شهرهای سنتی و شهرهای امروزی
 - ۳- تدوین معیارهایی برای شناخت مهمترین و اصلی ترین اجزا و عناصر یک شهر به منظور تعیین و تعریف ساخت اصلی آن.
- بر همین اساس مطالعه حاضر به شناخت ساخت اصلی یک نمونه شهر امروزی ایرانی با استفاده از معیارها می پردازد. در این مطالعه اجزا و عناصر اصلی این شهر (کرج) در شرایط کنونی مشخص خواهد گردید. ضمن اینکه بر اساس معیارهایی که تعیین خواهد شد، جنبه های تاریخی نیز مد نظر قرار خواهد گرفت و سعی نهایی این خواهد بود که ساخت اصلی شهر را در وضعیت فعلی بشناسیم.

⁹ Design structure

¹⁰ Primary Elements

¹¹ Persistent